

HISTRIA. SPAȚIU PUBLIC ȘI ORGANIZARE POLITICĂ ÎN SEC. VII–V A.CHR.

ZOE PETRE

Studiul abordează problema **organizării social-politice** a cetății **Histria** în epocile arhaică și clasică, demonstrând interconexiunile dintre **spațiul civic**, **spațiul funerar** și **democratizarea instituțională**.

Punctul de pornire al considerațiilor care urmează este ipoteza susținută de Mircea Angelescu în teza sa de doctorat – prezentată în 2002 și încă inedită – referitoare la zidurile de apărare ale cetății Histria, anume că, începând cel mai târziu din sec. VI a.Chr., Histria avea două incinte relativ concentrice, vădind efortul comunității civice de a asigura apărarea distinctă a celor două mari zone de locuire ale cetății, zona interioară din jurul Acropolei și zona de locuire mai modestă, dar comparativ foarte densă, de pe platou. Această situație este demonstrată de către Mircea Angelescu pentru epoca arhaică și clasică prin coroborarea rezultatelor propriilor sale cercetări – întreprinse pe urmele săpăturilor regretatei Maria Coja, cea care a descoperit pe platoul de vest traseul incintei din sec. VI a.Chr. – cu cele întreprinse de Catrinel Domăneanțu la incinta Acropolei, semnalată încă în urma cercetării stratului arhaic de locuire din interiorul cetății de epocă romană de către Marcelle și Scarlat Lambrino, rememorată de regretatul Dinu Adameșteanu.

De bună seamă, continuarea cercetărilor va putea rafina atât cronologia absolută, cât și pe cea relativă a celor două sisteme arhaice de fortificații, dar putem afirma încă de pe acum că, măcar în sec. VI a.Chr., spațiul urban al Histriei era în același timp unitar și dedublat. În sec. V–IV a.Chr. are loc o largire spectaculoasă a suprafeței urbane, apărute de o nouă incintă, al cărei traseu acum nu mai cuprinde doar acropola, ci înglobează o arie extinsă până în proximitatea traseului vechii fortificații care delimita, în epoca arhaică, locuirea de pe platou, dispunând la extremitatea exterioară și de o construcție defensivă complementară, din aceeași perioadă.

Această dedublare readuce în discuție o întrebare la care, independent de problema incintelor, cercetarea modernă a oferit încă din momentul primelor descoperiri de pe platoul de vest răspunsuri diverse, și anume care ar putea fi natura și semnificația mai precisă a locuirii arhaice de pe platou în raport cu cea a nucleului așa-numitei Acropole, coextensiv, în linii generale, cu spațiul apărat de

S C I V A, tomurile 54–56, București, 2003–2005, p. 33–53

incinta romană posterioară distrugerii gotice din sec. III p.Chr. și considerat central pentru întreaga locuire antică de la Histria. Rând pe rând, toate ipotezele posibile au fost formulate, începând cu aceea că prima instalare a *apoikiei* ar fi fost cea din zona de vest, urmată apoi de o luare în stăpânire a ariei Acropolei – sau, dimpotrivă, cu ideea că platoul ar fi semnul unei extinderi ulterioare a locuirii, urmare a unui spor demografic destul de important pentru a fi atribuit unor valuri ulterioare de coloniști. Nu a lipsit nici ipoteza că, în zona de vest, ne-am afla în fața unei locuiri autohtone sau mixte care ar explica modestia locuințelor din chirpici și prezența relativ abundentă a ceramicii lucrate de mână¹.

Pare destul de surprinzător, cel puțin la prima vedere, că în această dezbatere nu a fost decât rareori adusă în discuție situația topografică a cetăților din Ionia în primele lor veacuri de existență. Numeroasele incertitudini care subzistă cu privire la primele straturi de locuire post-miceniă pe coasta de vest a Asiei Mici ar putea explica această rezervă. Totuși, în ciuda neclarităților încă persistente, există în spațiul ionian câteva elemente care ne pot oferi dacă nu paralele certe, cel puțin sugestii interpretative interesante. Între acestea, aș cita pe de-o parte evoluția urbanistică a Vechii Smyrne, unde o primă fază de locuire pare să ateste, ca și la Istros, o dedublare a spațiului (proto)urban între o acropolă și locuirea în zona mai joasă, reprezentată de case modeste din chirpici cu plan oval². Ca și la Histria, cercetarea arheologică și istorică a acestei etape timpurii de locuire la Smyrna a ezitat multă vreme între a atribui această arie de locuire modestă unor autohtoni pre-ionieni, poate chiar pre-greci, sau locuitorilor eleni ai cetății, sfârșind prin a înclina către această a doua ipoteză datorită cantității importante de ceramică greacă din inventarul locuințelor cu plan oval – caracteristică deopotrivă și locuirii histriene de pe platou, care a furnizat cantități importante de ceramică arhaică de bună calitate³. Ca și la Histria, pe de altă parte, s-a postulat alternativ și la Smyrna o primă instalare în zona colinară, urmată de extinderea ariei de locuire către zona de locuințe cu plan oval, sau, dimpotrivă, s-a presupus întâietatea acestei locuiri modeste, care s-ar fi extins și fortificat ulterior într-o zonă mai înaltă. La capătul acestor incerte etape de evoluție a Vechii Smyrne în sec. IX–VIII a.Chr. – sugestive, chiar dacă nu lămuritoare pentru istoria Histriei în primele sale veacuri de existență – constatăm o unificare a spațiului, devenit civic în sensul deplin al cuvântului, adică unitar sistematizat, cândva în jurul anului 700 a.Chr.

¹ Em. Condurachi, în *Histria. Monografie arheologică I*, București, 1956, p. 17 (în continuare *Histria I*); Em. Condurachi și Suzana Dimitriu, *ibidem*, p. 230; Suzana Dimitriu, *Paläste und Hütten in der milesischen Kolonie Istros*, în *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtlern*, (Symposium der Alexander-von-Humboldt-Stiftung) Berlin, 1980, p. 309–317; P. Alexandrescu, *Histria in archaischer Zeit*, în P. Alexandrescu, W. Schuller (eds.), *Histria. Eine Griechenstadt an den rumänischen Schwarzmeerküste*, Xenia 25, 1990, p. 47–101; idem, *Dacia N.S.* 22, 1978, p. 331–348, reluat cu adăugiri în idem, *L'Aigle et le Dauphin. Etudes d'archéologie pontique*, Bucarest, 1999, p. 49–65 (în continuare *L'Aigle et le Dauphin*).

² G. M. A. Hanfmann, *HSCP* 61, 1953, p. 1–37; J. M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, Londra, 1963, p. 23 și passim; E. Akurgal, *AJA* 1962, p. 369–379.

³ P. Alexandrescu, în colaborare cu Suzana Dimitriu și Maria Coja, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique*, București, 1978 (în continuare *Histria IV*).

Pe de altă parte, chiar dacă, sub aspectul topografiei arhaice și al organizării spațiale, Miletul prezintă încă și mai multe incertitudini, putem totuși afirma fără a greși prea mult că, la jumătatea secolului al VII-lea a.Chr., atunci când Miletul trimite către gurile Dunării o expediție colonială, cetatea ioniană era încă dominată de câteva *dynasteiai*, grupuri nobiliare în perpetuă competiție pentru o putere pe care nu o împart decât silit între ele. Caracteristic pentru Miletul arhaic pare a fi tocmai acest context în care câteva *gene* – mari familii nobile pretinzând că descind din primii locuitori strămutați pe coasta Asiei Mici din Atica, mai rar și din alte regiuni, de la Epirul Molosilor la Creta, *Neleidai*, *Thelidai*, *Skiridai*, *Hekataidai*, *Anaximandridai*⁴ – își dispută în chip tradițional întâietatea, continuând să fie importante în viața cetății până târziu în epoca clasică⁵. O vastă producție mitico-genealogică – despre care avea să scrie în sec. VI a.Chr. Hekataios că e în multe privințe rizibilă⁶ – atestă pentru toate cetățile Ioniei, dar cu precădere pentru Milet, importanța acestui folclor al privilegiilor în imaginarul comun al elenității ioniene⁷.

În strălucita sa sinteză despre *Geniul grec în religie*, Louis Gernet reconstruia, pe marginea tradițiilor referitoare la cultul arcadian al Demetrei *Kidaris* – căreia îi erau închinat ceremonii inițiatice constând din dans și cântec – un orizont arhaic de religiozitate dominată de confrerii de inițiați/inițiatori specializați în dansuri extatice și cântece rituale (*molpai*), în care, alături de sacerdoții Demetrei cu citeră din Arcadia, de *Eumolpizii* hyperborei instalați la Eleusis, sau de *Euneidai* de la Atena, consacrați cultului lui Dionysos *Melpomenos*, îi numără și pe membrii confreriei milesiene de *Molpoi*, închinătorii lui Apollo Delphinios, al căror *aisymnetes* e eponimul cetății⁸. Cercetările din ultimii 20 de ani referitoare la *gene*, la natura și rolul lor în viața cetăților arhaice, întregesc și confirmă tabloul schițat de Gernet, îngăduindu-ne să subliniem caracterul predominant religios al aristocrației milesiene până dincolo de limitele epocii arhaice. Într-adevăr, magistratul eponim al cetății rămâne până târziu același *aisymnet* al unei confrerii consacrate cultului lui Apollo, și dănuirea unui mare număr de *gene* cu un rol politico-religios în viața cetății și a Ioniei în general sugerează o componentă rituală mult mai importantă decât se recunoaște îndeobște în definirea și menținerea privilegiilor acestor *dynasteiai* tradiționale. În ultimă

⁴ G. Busolt, *Griechische Staatskunde* I, 2², München 1920, p. 249.

⁵ Aristotel, *Fragmenta*, 556 r. 2 urm. Rose; G. Glotz, *La Cité grecque*, Paris, 1932, reimprimat 1970, p. 72; M. Piérart, în D. M. Pippidi (ed.), *Actes du VIe Congrès international d'Epigraphie grecque et latine, Constantza, 9-15 septembre 1977*, Paris-București, 1979, p. 439-440; idem, REA 87, 1985, p. 169-190; Françoise Ruzé, REA 87, 1985, p. 157-167; Alexandrescu, StCl 24, 1986, p. 63-70, reluat – în versiune germană și cu referințe bibliografice mult amplificate – în idem, *L'Aigle et le Dauphin*, p. 108-116.

⁶ Hekataios, *FrGrHist* 1, F1.

⁷ Texte adunate și sistematizate de M. Sakellariou, *La Migration grecque en Ionie*, Atena 1958.

⁸ L. Gernet, A. Boulanger, *Le génie grec dans la religion*, Paris, 1932, reeditat 1970, p. 69-70. Cu privire la *Molpoi* milesieni v. și Glotz, *op. cit.*, p. 24, 100; F. Poland, RE *Suppl.* VI, col. 509-520; W. Burkert, *Greek Religion. Archaic and Classical*, trad. engl. Cambridge, MA, 1985, p. 102.

instanță, chiar numărul semnificativ de *gene* care dăinuie în memoria posterității e sugestiv, câtă vreme s-a dovedit că familiile nobile desemnate în texte drept *gene* se disting înainte de toate prin faptul că sunt, într-un fel sau altul, specializate într-un cult anume și beneficiază de privilegiile legate de funcția lor religioasă⁹.

Expansiunea colonială milesiană în Pont – inclusiv întemeierea cetății Istros înainte de sfârșitul sec. VII a.Chr. – a fost prea multă vreme reconstituită în termeni anacronici, bazați pe o viziune modernizatoare, uneori subiacentă, alteori aproape strident dominată de modelul unei imaginare expansiuni comerciale. Studiile mai recente ale lui Petre Alexandrescu referitoare la Histria arhaică fac, într-o măsură, excepție de la această tendință, deși autorul ezită încă între un model „gentilic” înțeles în sens tradițional, de regim prepolitic dominat de câteva clanuri, și unul pe care, *mutatis mutandis*, îl numește, pe urmele lui Busolt și Newmann, „hanseatic”¹⁰.

Or, cercetările din ultima vreme demonstrează, fără puțință de dubiu, că *gene* nu sunt clanuri reziduale ale unei ipotetice societăți gentilice prestatale, ci elemente specifice ale ierarhiei social-politice a cetăților arhaice, al căror privilegiu este în mare măsură dependent de vocația lor religioasă. Aceste mari familii – care se află la originea unor culte pe care le divulgă la un moment dat în beneficiul comunității civice pe cale de a se cristaliza, rezervându-și, într-un fel sau altul, monopolul asupra acestora chiar și atunci când ele devin culte poliade – au a face la fel de puțin cu clanurile irocheze sau scoțiene ca și cu patriciatele comerciale ale Renașterii.

Vremea în care Glotz putea glosa pe marginea sumarelor notații ale lui Plutarh despre *Ploutis* și *Cheiromacha* de la Milet folosind fără ezitare termeni ca *industriași* sau *proletariat urban* (*Gergithes* fiind, de bună seamă, *proletarii rurali*)¹¹, e de mult apusă, și *aeinautai*, departe de a reprezenta un patriciat de tipul celui venețian sau hanseatic, redevin azi ceea ce ne spun sursele că erau ei de fapt: o confrerie de corăbieri sacri, parte a elitei religioase, politice (și, subsecvent, de avere) a cetății arhaice, care exercită o vreme îndelungată puterea în metropola cetății Istros. Cum scrie laconic Hesychios, *aeinautai* este numele deținătorilor puterii politice, *arche*, la Milet¹². Că această elită practica, între alte îndeletniciri

⁹ F. Bourriot, *Recherches sur la nature du genos*, Lille, 1979; Sally Humphreys, *Sociologia del Diritto*, 8, 1983, p. 35–44; S. Lambert, *CQ* 49, 1999, 2, p. 484–498.

¹⁰ Alexandrescu, *StCl* 24, 1986, p. 17, și n. 17, cu trimitere la Busolt, *op. cit.*, p. 358 n. 1, și la W.L. Newmann, *The Politics of Aristotle IV*, Oxford, 1902, p. 347–348; v. și Alexandrescu, *Xenia* 25, p. 47–101 (*L'Aigle et le Dauphin*, p. 66–107), ca și Pippidi, *DID* I, p. 141, încă mai categoric despre caracterul gentilic al aristocrației cetăților arhaice; Al. Avram, *Istoria românilor I*, București, 2000, p. 533–634, nu acordă o atenție specială constituției arhaice a Histriei, mărgininu-se – cum era întrucâtva firesc într-o sinteză – la menționarea revoluției amintite de Aristotel și la discutarea datei acesteia, autorul optând pentru teza lui Pippidi, v. *infra*, p. 15, conform căreia evenimentul decisiv pentru instaurarea democrației la Histria a fost expediția lui Pericle în Pont.

¹¹ Glotz, *op.cit.*, p. 22, cf. 78, comentând puținele informații ale surselor antice – Phokylides fr 7; Herodot 5.29; Heracleides Ponticus apud Athenaeum, 12.26, 523 f. și Plutarh *Q. Gr.* 32, 298c – vorbește de „industriași”, *ploutis*, în frunte cu Neleizii, opuși *cheiromacha*, care ar fi lucrătorii manuali: cf. *infra*, n. 12 și 14.

¹² Hesychios, s.v. ἀειναῦται· ἀρχῆς ὄνομα παρὰ Μιλησίους.

nobiliare, și comerțul la mari distanțe, nu are a ne mira, chiar dimpotrivă¹³, dar faptul că deliberările acestei elite de *hetairoi* s-ar fi desfășurat nu într-o clădire – *bouleuterion* sau *prytaneion* – cum se obișnuiește în alte cetăți contemporane, ci pe o corabie, în largul mării, cum ne informează Plutarh¹⁴, nu face din *aeinautai* un patriciat de armatori. Dacă informația nu e o simplă deducție etimologică, ea atestă cel mult faptul că vocația de navigatori a deținătorilor puterii religioase și politice în Miletul arhaic este corelată cu o formă radicală de segregare a exercițiului acestei puteri în raport cu spațiul civic comun, pe care îl domină în mod absolut de pe mare, unde un consiliu restrâns de *dynatoi* deliberază și decide în numele tuturor¹⁵.

Pe de altă parte, numeroase mărturii literare, confirmate de sursele epigrafice, dovedesc faptul că magistratura eponimă la Milet este, încă de la origini și până în plină epocă romană, calitatea de *aisymnet* a cultului lui Apollo Delphinios¹⁶. Or, dacă segregarea în spațiu a deținătorilor puterii politice ar putea răspunde, la Istros, incintei interioare care separă Acropola ca sediu al puterii de locuirea de pe platou, componenta de cult care întemeiază, la Milet, privilegiul marilor familii aristocratice ar putea răspunde, în cetatea pontică, faptului că spațiul considerat central al cetății arhaice pare a avea înainte de toate o vocație religioasă, constantă de altfel până în pragul epocii romane.

Am putea astfel atribui nucleului delimitat inițial de incinta interioară un caracter politico-religios dominant. În ce măsură ar putea fi vorba de un spațiu exclusiv politico-religios sau de coexistența zonei rezervate utilizării comune cu o arie de locuire privată este imposibil de determinat în condițiile extrem de fragmentate și precare în care s-au putut identifica straturile arhaice în interiorul primei incinte. Dar este cert că, în vreme ce zona platoului de vest e predominant,

¹³ A. Mele, *Il commercio greco arcaico. Prexis ed Emporie*, Napoli, 1979.

¹⁴ Plutarh, *Quaestiones Graecae* 32, 298 C-D: „cei numiți *aeinautai* la milesieni: e vorba de membrii celor două *hetairii* care, după alungarea tiranilor Thoas și Damasenor, au pus stăpânire pe cetate, una numită *Ploutis* și cealaltă *Cheiomacha*. Această elită a învins, și dezbătea treburile publice doar în *hetairie*, deliberând cu privire la cele mai importante chestiuni imbarcată pe o corabie și la distanță de țarm. Deciziile luate astfel pe apă erau suverane, drept care au căpătat numele de *aeinautai* (Τίνας οἱ ἀειναῦται παρὰ Μιλησίοιστων περὶ Θόαντα καὶ Δαμασένορα τυράννοους ἐταιρεῖται δύο τὴν πόλιν κατέσχον, ὧν ἡ μὲν ἐκαλεῖτο Πλουτίς, ἡ δὲ Χειρομάχα. Κρατησάντες οὖν οἱ δυνατοὶ καὶ τὰ πράγματα περιστήσαντες εἰς τὴν ἐταιρείαν, ἐβουλευόντο περὶ τῶν μεγίστων ἐμβαίνοντες εἰς τὰ πλοῖα, καὶ πόρρω τῆς γῆς ἐπανάγοντες κυρώσαντες δὲ τὴν γνώμην κατέπλεον, καὶ διὰ τοῦτ ἀειναῦται προσηγορεύθησαν). În acest context, nu văd de ce am interpreta compusul *cheiomacha* accentuând exclusiv primul său termen, *cheir*, care înseamnă, e adevărat, *mână*, dar eludând al doilea element, *macha*, care trimite la bătălie, război – *mache*. Plutarh spune clar că ambele grupări erau *hetaireiai*, cete nobile, și că împreună purtau numele de *aeinautai*.

¹⁵ F. de Polignac, *La naissance de la cité grecque*, Paris, 1984, p. 66–85, discută modelul general al cetății arhaice ca o cetate „dublă”, unificată prin participarea la cultele comune.

¹⁶ Phokylides *Fr* 7; Herodot 5.29; Heracleides Ponticus apud Athenaeus 12.26, 523 f.; Syll³ 57; SEG 4, 427; F. Sokolowski, LSAM nr. 50; 53; SEG 1, 436; 4, 429; 15, 682, 685; 37, 982, 985; Vollgraff, *Mnemosyne* 46, 1918, p. 415–27; Gaedecken, *ZPE* 66, 1986, 217–218.

dacă nu exclusiv, o zonă de locuire – poate încă de pe-acum și de producție artizanală, cum va fi în epoca elenistică – dominantă Acropolei rămâne cea publică, și cu precădere religioasă. Absența, până la proba contrarie, cel puțin în epoca arhaică, a unui loc rezervat adunării tuturor cetățenilor, *agora*, în interiorul acestui spațiu prin excelență politic este coerentă cu structura cvasi-dinastică de exercitare a puterii pe care o sugerăm aici.

La Milet, se presupune în genere că așa-numiții *Gergithes*, identificați cu o categorie semi-dependentă – pre-ioniană, poate chiar non-greacă – locuiesc în zona de câmpie, relativ departe de cetatea care se înalță pe colinele mai ușor de apărat. La Istros, situația nu pare a fi însă comparabilă, câtă vreme, dacă admitem că întreg cartierul de pe platou era, cel puțin în sec. VI a.Chr., apărat de o incintă de dimensiuni semnificative – care necesitase, adică, un efort comun important, cheltuirea unor resurse materiale și umane impresionante pentru o cetate de proporțiile încă modeste ale Histriei arhaice – trebuie să acceptăm că, în felul său, pe care nu-l putem determina încă, cel puțin în acest punct al discuției, platoul era parte din spațiul civic, dar reprezenta în același timp o entitate calitativ diferită de cea a nucleului central. Situarea sa în imediata proximitate a centrului civic și în interiorul unei zone protejate ar indica mai degrabă o componentă civică de rang inferior decât o categorie dependentă de tip helotic, și sugerează existența unui grup numeros de cetățeni de rangul II, pe care cetatea e nevoită să-i apere, dar pe care nu-i asimilează nucleului dur al deținătorilor puterii.

Dedublarea spațiului apărat de incinte ar putea fi eventual consonantă cu instituțiile unei cetăți arhaice în care puterea este monopolizată de grupul foarte restrâns și privilegiat al primilor fondatori și al descendenților acestora, și unde valuri succesive de noi coloniști nu obțin același statut și drepturi similare. Problema inegalității de statut și de putere dintre întâii sosiți în viitoarea *apoikie* și valurile ulterioare de colonizare este dintre cele mai acute pretutindeni în lumea greacă în expansiune – dovadă și faptul că adesea cetățile coloniale care chemau noi loturi de coloniști îi ademeneau dincolo de mare cu făgăduiala drepturilor depline și egale cu cele ale fondatorilor, *epi tei isei kai homoiai*¹⁷. Nu avem nici un motiv să credem că la Istros primii coloniști nu s-ar fi bucurat de un statut superior și de privilegii, cu atât mai mult cu cât, așa cum a demonstrat-o încă de mult D.M. Pippidi, tradiția marilor familii aristocratice care se revendică de la obârșia lor milesiană își păstrează o remarcabilă vitalitate până târziu în epoca elenistică¹⁸.

¹⁷ Ed. Will, *Korinthiaka*, Paris, 1955, p. 618; D. Asheri, *Distribuzioni di terre nell'antica Grecia*, Torino, 1966; M.I. Finley, *Eirene* 7, 1968, p. 28 și passim; E. Lepore, *Per una fenomenologia dei rapporti tra città e territorio*, în *Atti del VII Convegno di Studi sulla Magna Graecia, Taranto 1967*, Napoli, 1968, p. 5 și urm.; idem, *Problemi dell'organizzazione della "chora" coloniale*, în M.I. Finley (ed.), *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris-Haga, 1967, p. 17 și urm.; Zoe Petre, *RRH* 20, 1981, p. 599–604.

¹⁸ Pippidi, *DID* I, p. 179; idem, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VII-e Congrès International d'Epigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 15.

Însuși faptul că acești descendenți ai ilustrelor familii fondatoare par să-și rezerve până târziu sacerdoțiul eponim al lui Apollo *Ietros* ne îndeamnă să formulăm două supoziții convergente, mai degrabă cu titlu de exercițiu și fără a avea pretenția vreunei dovezi peremptorii în favoarea lor. Pe de-o parte, este interesant de observat că, la Milet, puterea politică rămâne, cum spuneam, pentru multă vreme în mâinile confreriei de *Molpoi* – deci având în centrul privilegiului politic o relație specială cu cultul lui *Apollo Delphinios* – și că aceeași ipostază a zeului pare să fie calificantă pentru exercitarea puterii politice și la Olbia¹⁹. La Istros, unde nu există mărturii concludente asupra acestui cult atât de important în metropolă, este clar atestată, în schimb, predominanța calității de Tămăduitor, *Ietros*, a lui Apollo, ca și o posibilă calitate ereditară de sacerdot al acestui cult, care conferea eponimia²⁰. Aceeași pare a fi situația și la Apollonia, precum și în cetățile din Regatul Bosporan²¹.

E drept că și ipostaza de *Delphinios* a lui Apollo include o componentă importantă, dacă nu chiar decisivă, de tămăduire: încă din *Iliada*, Apollo apare ca Domn al molimei și al vindecării de molimă²², și astfel rămâne el de-a lungul întregii sale istorii de zeu al tămăduirii – nu prin poțiuni magice sau incantații de taină, ci al cântului și dansului vindecător²³. O tradiție bine reprezentată situa, la originea sanctuarului de la Didyma și a cultului în care erau specializați Branchizii milesieni, alungarea unei molime prin cânt, dans și aspersii cu ramuri de dafin²⁴. Nu mă gândesc așadar, la vreo schismă, care nici nu ar fi fost posibilă în configurația an-ortodoxă a politeismului antic. Ne putem întreba, în schimb, dacă nu cumva această situație nu răspunde, la originile întemeierii Histriei, poate și a altor cetăți pontice, unor tensiuni dintre două confrerii sacerdotale milesiene grupate în jurul unor *gene* sau *hetairii* diferite. N-ar fi pentru prima dată în istoria cetăților arhaice când competiția pentru putere – religioasă și politică deopotrivă – dintre două facțiuni, *staseis*, s-ar încheia cu strămutarea uneia dintre aceste facțiuni dincolo de mare.

Pe de altă parte, putem imagina că, în contextul răsturnărilor politice la care se referă, cum vom vedea deîndată, Aristotel, privilegiul sacerdoțiului lui Apollo *Ietros* va fi fost rezervat – oficial și instituționalizat, nu doar *de facto* – aceluiași familii nobile de ctitori și dincolo de momentul instaurării democrației la Histria. Așa s-a întâmplat la Atena, unde cele două *gene* sacerdotale, *Eumolpidai* și *Kerykes*, rămân privilegiate în raport cu celelalte familii atice, ca deținători specializați ai tainelor ritului eleusin, și unde, în plină democrație radicală, sacerdoții de la Eleusis continuau să fie aleși exclusiv dintre membrii celor două familii; așa s-ar fi putut întâmpla la Samos, unde Maiandrios a încercat să renunțe

¹⁹ F. Graf, MH 31, 1974, p. 209–215.

²⁰ ISM I, nr. 1; 34; 54; 63 etc.

²¹ CIRB nr. 6; 10; 25; 1037; 1044; IGB I², nr. 399, 400, 403.

²² *Iliada* I. 12 și urm.

²³ Burkert, *op. cit.*, p. 74–81.

²⁴ Callimachus, F 194.28–31; Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, 5.48.4.

la tiranie și la dominația politică asupra cetății proclamând *isonomia*, dar cerând pentru sine și pentru urmași privilegiul preoției lui *Zeus Eleutherios*²⁵.

În fine, am putea presupune că dedublării spațiului urban al cetății îi corespunde și dedublarea spațiului funerar. Necropola tumulară a Histriei, investigată și publicată de Petre Alexandrescu, relevă o primă fază de înmormântări fastuoase începând din sec. VI a.Chr. și încheindu-se în ultimele decenii ale sec. V, de vreme ce obiectul de inventar cel mai târziu aparținând acestei prime faze este o *oinochoe* atică din anii 425–400 a.Chr., descoperită în tumulul XXIII²⁶. Inițial, autorul săpăturii atribuia această fază a necropolei unei bogate aristocrații de *mixhellenes*, datorită complexelor funerare care atestă impresionante sacrificii animale și umane. După ce a șovăit multă vreme să le atribuie unei populații grecești, Alexandrescu a decis în cele din urmă, pe baza analogiilor homerice, că e vorba de locuitorii greci ai cetății arhaice²⁷, atribuire pe care o consider și eu preferabilă.

E evident însă că tumulii acestui complex nu aveau cum să adăpostească pe toți defuncții cetății, și că măcar o a doua necropolă, mai modestă – deci, după toate probabilitățile plană – trebuia să existe încă din sec. VI a.Chr. undeva în spațiul încă necercetat – poate inundat azi, poate doar ignorat – al Histriei. O asemenea necropolă este atestată epigrafic cel mai târziu de la începutul sec. IV a.Chr., de când datează cele mai vechi stele funerare²⁸.

În aceste condiții, nu putem formula decât o teză generală, anume că necropola tumulară, rezervată unor *gene* privilegiate²⁹, este o vreme dublată, apoi părăsită pentru un secol, fiind probabil înlocuită de o necropolă plană – pentru ca, începând din sec. III a.Chr., înmormântările în tumuli să fie reluate. În majoritatea cetăților antice în care necropolele au făcut obiectul unor cercetări sistematice, și înainte de toate la Atena, se dovedește că atât distribuția în spațiu a mormintelor din epoca arhaică, cât și inventarele ori ritualurile funerare, reprezintă o componentă esențială în afirmarea emfatică a statutelor privilegiate. Tocmai de aceea, atunci când cetatea tinde să îngreudească privilegiile tradiționale, practicile funerare fac obiectul unor restricții severe care limitează prin legi somptuare drastice cheltuiala ostentativă de capital social și simbolic a ofrandelor, construcțiilor și ceremoniilor, al căror fast este condamnat și a căror desfășurare este atent

²⁵ Herodot, 3. 142.

²⁶ Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955–1961*, în *Histria* II, p. 133–294 (pentru prima etapă, cca 550–post 450 a.Chr. p. 143–174); în continuare *Histria* II.

²⁷ *Ibidem*, tumul XXIII, p. 170–171. V. și idem, *Materiale* 7, 1959, p. 289–299; P. Alexandrescu, Victoria Eftimie, *Dacia* N.S. 3, 1959, p. 143–164, susținând caracterul non-grec al tumulilor. Pentru caracterul lor grec și paralela homerică, vezi de asemeni Alexandrescu, *Un rituel funéraire homérique à Istros*, în Juliette de la Genière (ed.), *Nécropoles et sociétés antiques, (Grèce, Italie, Languedoc)*, *Actes du Colloque International de Lille 1991*, Napoli, 1994, p. 15–32 (= *L'Aigle et le Dauphin*, p. 117–137).

²⁸ V. Pârvan, *Dacia* 2, 1925, p. 199, data, pe criterii paleografice, stela ISM I 239 încă în sec. V a.Chr.; Pippidi, *ISM* I, p. 379, preferă datarea propusă de Lilian H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford, 1961, p. 368, în sec. IV a.Chr. În același secol se datează și stelele funerare ISM I nr. 231–238.

²⁹ Alexandrescu, *op. cit.* (*supra*, n. 27).

supravegheată de magistrații cetății. Parte integrantă a marii mișcări de contestare a ostentației nobiliare și de normare a expresiilor publice ale statutelor privilegiate, această restructurare a uzanțelor funerare, atestată de numeroase surse literare și confirmată de datele arheologice, se generalizează în cursul secolului al V-lea în multe cetăți ale Greciei și, după toate probabilitățile, chiar și la Roma și în Latium³⁰.

La Histria, dedublarea cetății defuncțiilor, *nekropolis*, răspunde dedublării cetății, *polis*,³¹ și transcrie în distribuția spațiului funerar diviziunile sociale, politice și religioase constitutive ale cetății în primele secole după întemeiere. Cercetarea întreprinsă de Mircea Angelescu nu a putut identifica situații arheologice comparabile cu această organizare în dublu registru, și nu am de gând să o fac eu însămi aici, dar, dacă e să propun o paralelă ideală pentru această structură dedublă și concentrică³², aceasta nu ar fi arheologică, ci filosofică. Într-adevăr, dubla incintă a Histriei arhaice își găsește ecoul în epura ideală a spațiului concentric dispus și diferențiat al cetății Magneților din *Legile* lui Platon: în centru, Acropola rezervată zeilor poliazi, în jurul căreia se situează așezarea urbană, *asty*, urmată de patru alte cercuri concentrice: cartierele de producție artizanală, cercul primelor loturi cetățenești din *chora*, despărțit prin secțiunea rezervată locuințelor ocupate de meșteșugari de al doilea cerc de *kleroi*, care ocupă spațiul până la hotarul teritoriului civic³³. Sau putem evoca proiecția imaginată a străvechii Atene din dialogul *Critias*, cetatea coextensivă cu propria Acropolă, unde nu există nici un spațiu de deliberare – de care această cetate utopică nici nu are nevoie – ci doar sanctuare închinare zeilor și locuințe-cazărmi destinate meselor și odihnei comune a ostașilor-cetățeni, singurii deținători ai drepturilor politice³⁴.

Sper că se înțelege prea bine că nu postulez, pentru Histria, o subită epifanie *avant la lettre* a utopiilor lui Platon. Cetățile ideale imaginate de el proiectează în imaginarul politic grec o viziune ideală, și nu realitatea materială și istorică a unei cetăți ori a alteia – și cu atât mai puțin amintirea unor continente dispărute – ceea ce nu înseamnă însă că aceste viziuni s-ar fi ivit gata înarmate, ca zeița Atena, din imaginația ilustrului filosof, liberă de orice constrângere a realului, și că nu ar avea nimic comun cu experiențele cetății istorice. Tot așa cum precedentele cetății

³⁰ Demosthenes în *Macartato*, 62; Cicero, *De Leg.* 2, 26; Plutarh., *Lyc.* 27; *Sol.* 21-22); *Syll.*³, 1218 (Keos); Dareste-Haussoulier-Reinach, *Rec. inscr. gr.*, 1, nr. 2 (Gambreion) și 2, nr. 1882 (Delfi); Donna C. Kurz, J. Boardman, *Greek Burial Customs*, Londra, 1971, p. 45–53; I. Morris, *Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City State*, Cambridge, 1987; idem, *Periodization and Heroes: Inventing a Dark Age*, în M. Golden & P. Toohey (eds.), *Inventing Ancient Culture*, Londra-New York, 1997, p. 96–131; idem, *Archaeology and Archaic Greek History*, în N. Fischer și H. van Wees (eds.), *Archaic Greece. New Approaches and New Evidence*, Londra, 1998, p. 1–91.

³¹ E posibil ca o situație asemănătoare să se verifice și la Milet: v. Marie-Henriette Gates, *AJA* 100, 1996, 2, p. 318.

³² M. Detienne, *AnnalesESC* 1965, 3, p. 425 și urm.

³³ Platon, *Leges*, 5.745c-e; 8.847e-848 e; P. Vidal-Naquet, *Vânătorul negru. Forme de gândire și forme de societate în lumea greacă*, trad. rom., București, 1983, p. 349–417.

³⁴ Platon, *Critias*, 109b–112d.

isonomic proiectate în sec. V a.Chr. de Hippodamos sunt schițate încă din sec. VII și VI a.Chr. de sistematizarea urbanistică *per strigas* a cetăților din Grecia Mare și Sicilia, și cetatea ideală imaginată de Platon se inspiră din experiențele cetăților istorice. Acestea se despart cu greu și incomplet de diviziunile tradiționale, calitative, ale corpului civic – *aristoi* și *kakoi*, *eupatridai* și *demos* – care dominau net realitatea socială și politică a epocii arhaice, și acest dat al realului istoric reprezintă subtextul majorității modelelor ideale de *polis* pe care le propune filozofia politică a sec. IV a.Chr.

Histria arhaică este și ea o cetate dominată de privilegiile unei minorități, pe care, se înțelege din toate considerațiile de până acum, o consider ca pe o *dynasteia* nobiliară tradițională în cetățile arhaice. Nu văd, într-adevăr, nici un motiv pentru a identifica această minoritate de deținători exclusivi ai autorității politico-religioase drept „o oligarhie de negustori și armatori”, cum propunea D.M. Pippidi³⁵. La un moment dat cetatea devine însă teatrul unei revolte antioligarhice menționate de un celebru pasaj din *Politica* lui Aristotel. Deși adesea citat și comentat, pasajul merită să fie reluat în întregul său context, mai cu seamă pentru a aminti că Aristotel nu narează evenimente, ci exemplifică diferitele categorii și concepte ale teoriei sale despre *polis*, sistematizate într-o amplă clasificare organizată de logica deductivă foarte strictă care îi guvernează discursul. Rapida evocare a răsturnărilor de la Massalia, Istros și Heracleea aparține unei secțiuni a *Politicii* care analizează cauzele generale ale revoluțiilor politice, *ek tinon de metaballousin hai politeiai*³⁶, și, în punctul care ne interesează aici, cauzele specifice acestor *metabolai* în regimurile oligarhice (termen pe care textul îl folosește cu maximum de neutralitate pentru a desemna orice constituție, indiferent de epoca în care e atestată, care rezervă drepturile cetățenești complete unui mic număr de persoane). „Oligarhiile – scrie Aristotel – sunt răsturnate în două moduri, cât se poate de evidente. Cel dintâi e rezultatul nedreptății majorității: în această situație oricine poate ajunge în frunte, mai ales când provine el însuși dintre oligarhi, cum e cazul lui Lygdamis la Naxos, care a și devenit apoi tiran al Naxienilor. Războiul civil, *stasis*, poate fi însă provocat și de alții (decât de oligarhi), în diferite feluri. Uneori, cei avuți, *euporoi*, care însă nu au acces la funcțiile publice, determină dizolvarea (regimului anterior), din pricină că un număr mult prea mic are acces la demnități publice, *timai*, așa cum s-a întâmplat la Massalia, la Istros, la Heracleea și în alte cetăți. Cei care nu aveau acces la funcțiile publice s-au răsculat (*ekinoun*), încât mai întâi au fost admiși întâi născuți dintre frați, apoi însă și mezinii (căci în unele locuri nu pot avea acces la magistraturi și tatăl, și fiul, iar în altele – fratele mai mare și cel mai tânăr). Și astfel, oligarhia a devenit mai constituțională, *politikotera*, în vreme ce la Istros *demos*-ul a sfârșit prin a domina, iar la Heracleea puterea a trecut de la un număr foarte restrâns la 600. Și la Cnidos a avut loc o răsturnare a oligarhiei, răsculându-se cei de vază, *gnorimoi*, unii contra celorlalți, fiindcă prea puțini

³⁵ Pippidi, ISM I, p. 25.

³⁶ Aristotel, *Politica*, 130 1a 21.

participau la putere: în conformitate cu legea, dacă un părinte avea acces la putere, fiul nu avea acest drept, și, dacă erau mai mulți frați, doar cel mai mare putea să participe. Un alt caz s-a petrecut la Erythrai, unde, în vremurile de demult, în timpul oligarhiei așa-numiților *Basilidai*, în pofida faptului că aceștia se îngrijeau bine de cele publice, *demos*-ul tot a răsturnat acest regim deoarece cetatea era condusă de un mic număr de dinastii, *aganaktes*³⁷.

Am citat un pasaj mai lung decât cel care e îndeobște amintit în legătură cu Histria fiindcă astfel devine mai evident faptul că Stagiritul e preocupat de răsturnarea violentă a regimurilor oligarhice mai degrabă decât de detaliile concrete care definesc cazurile concrete, cum e interesat nu atât de rezultatele de detaliu ale acestor revoluții în fiecare dintre cetățile menționate, cât de sinteza elementelor de generalitate pe care toate cazurile pe care le menționează le pot revela cititorului, conducându-l către soluțiile menite să asigure evitarea unor atare *kataluseis*. Nu e defel clar, de pildă, dacă limitarea participării la *timai* prin primogenitură este pertinentă doar pentru Cnidos, cetatea în privința căreia mențiunea e specifică, sau poate fi extrapolată și la una sau mai multe cetăți din triada Massalia-Istros-Heracleea.

În toate cetățile enumerate de Aristotel, originile răsturnărilor de regim politic par a fi identice, fiind provocate în primul rând de excesiva concentrare a puterii în mâinile unei oligarhii foarte restrânse – numeric înainte de toate, de vreme ce, la Heracleea, abia *după* revoltă un număr de doar 600 de cetățeni cu drepturi depline își împart *timai* și puterea. Cele două sub-clase pe care le distinge Aristotel sunt *a.* răsturnări provocate de ambiția unuia dintre deținătorii puterii – ca la Naxos, unde unul dintre oligarhi, Lygdamis, folosește nemulțumirile celor lipsiți de drepturi pentru a deveni tiran – și *b.* răsturnări provocate dinafara cercului strâmt al celor puternici, ilustrate prin triada Massalia Istros-Heracleea, unde revolta e inițiată de către acei *euporoi* care nu aveau acces la *timai*. Cazul celor trei cetăți pare comparabil pentru Aristotel cu evenimentele de la Cnidos și cu cele, mai vechi, de la Erythrai.

³⁷ *Ibidem*, 1305a 37-b 22: Αἱ δ'ὀλιγαρχίαι μεταβάλλουσι διὰ δύο μάλιστα τρόπους τοὺς φανερωτάτους. Ἐνα μὲν ἔαν ἀδικῶσι τὸ πλῆθος· πᾶς γὰρ ἰκανὸς γίνεται προστάτης, μάλιστα δ' ὅταν ἐξ αὐτῆς συμβῆ τῆς ὀλιγαρχίας γίνεσθαι τὸν ἡγεμόνα, καθάπερ ἐν Νάξῳ Λύγδαμις, ὃς καὶ ἐτυράνησεν ὑπερον τῶν Ναξίων. Ἐχει δὲ καὶ ἡ ἐξ ἄλλων ἀρχὴ στάσεως διαφορὰς. ὅτε μὲν γὰρ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐπόρων, οὐ τῶν ὄντων δ' ἐν ταῖς ἀρχαῖς, γίνεται κατάλυσις, ὅταν ὀλίγοι σφόδρα ὤσιν οἱ ἐν ταῖς τιμαῖς, οἷον ἐν Μασσαλία καὶ ἐν Ἰστρω καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι συμβέβηκεν· οἱ γὰρ μὴ μετέχοντες τῶν ἀρχῶν ἐκίνουσι, ἕως μετέλαβον οἱ πρεσβύτεροι πρότερον τῶν ἀδελφῶν, ὑπερον δ' οἱ νεώτεροι πάλιν· οὐ γὰρ ἄρχουσιν ἐνιαχοῦ μὲν ἅμα πατήρ τε καὶ υἱός, ἐνιαχοῦ δὲ ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφός· καὶ ἔνθα μὲν πολιτικώτερα ἐγένετο ἡ ὀλιγαρχία, ἐν Ἰστρω δ' εἰς δῆμον ἀπετελεύτησεν, ἐν Ἡρακλείᾳ δ' ἐξ ἐλαττόνων εἰς ἐξακοσίους ἦλθεν· μετέβαλε δὲ καὶ ἐν Κνίδῳ ἡ ὀλιγαρχία στασιασάντων τῶν γνωρίμων αὐτῶν πρὸς αὐτοὺς διὰ τὸ ὀλίγους μετέχειν καί, καθάπερ εἴρηται, εἰ πατήρ, υἱὸν μὴ μετέχειν, μηδ' εἰ πλείους ἀδελφοί, ἀλλ' ἢ τὸν πρεσβύτατον· ἐπιλαβόμενος γὰρ στασιαζόντων ὁ δῆμος, καὶ λαβὼν προστάτην ἐκ τῶν γνωρίμων, ἐπιθέμενος ἐκράτησεν, ἀσθενὲς γὰρ τὸ στασιάζον· καὶ ἐν Ἐρυθραῖς δὲ ἐπὶ τῆς τῶν Βασιλιδῶν ὀλιγαρχίας ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, καίπερ καλῶς ἐπιμελομένων τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅμως διὰ τὸ ὑπ' ὀλίγων ἄρχεσθαι ἀγανακτῶν ὁ δῆμος μετέβαλε τὴν πολιτείαν.

Dacă originea răsturnărilor în cele trei cetăți e aceeași, sfârșitul procesului e diferit în fiecare dintre ele. Este cât se poate de clar – *pace* Alexandrescu³⁸ – că epitetul *politikotera* se referă direct la oligarhia din ctitoria foceană, câtă vreme Aristotel scrie că rezultatul revoluției histriene este până la urmă – *în opoziție* cu oligarhia *mai constituțională* a Massaliei, așa cum o impune particula adversativă *de* din text, *en Istroi d'eis demon apeteleutesen* – un regim democratic. E drept că și regimul de la Heracleea ar putea intra în categoria oligarhiilor *politikotera*, câtă vreme Aristotel ne spune că, după răsturnarea regimului originar, accesul la *timai* s-a extins asupra a 600 de cetățeni, iar Strabon laudă Massalia pentru moderația cu care era condusă de cei 600 de *timouchoi*. Dar ce putem reține ca referire certă la Istros este ideea unei subversii pornite dinafara oligarhiei deținătoare a puterii. Nemulțumiți de monopolul politic exercitat de o minoritate restrânsă – de tipul, probabil, al nobililor *Basilidai* menționați la Erythrai, cetatea ioniană din vecinătatea Smyrnei – cei pe care Aristotel îi numește *euporoi* – *cei înlesniți*, cum traduce D.M. Pippidi, ca de obicei inspirat în găsirea celor mai nuanțate echivalente – stârnesc o revoltă care se radicalizează în timp, ducând, în ultimă instanță, la instaurarea unor instituții democratice.

Pasajul în cauză al *Politicii* e dominat de tema lărgirii accesului la putere. Că acest proces se traduce la Histria, ca și în nenumărate alte cetăți ale Greciei metropolitane și insulare din sec. VI–V a.Chr., printr-o remodelare a spațiului civic e cât se poate de firesc, iar faptul că noua incintă histriană extinde spre exterior spațiul dominat de Acropole, incluzând o bună parte a zonei care, în epoca arhaică, aparținea ariei politice secundare, ilustrează aproape didactic ideea de lărgire a categoriei deținătorilor de *timai*.

La Atena, procesul de maturizare democratică se traduce, la finele sec. VI a.Chr., printr-o restructurare a spațiului politic, remodelat de reforma clisteniană, ca și prin încercări succesive de relocare și redefinire a spațiului rezervat adunărilor poporului – poate în Kerameikos în vremea lui Solon, cu certitudine pe Pnyx în epoca clasică³⁹, oricum însă la distanță de vechile sedii de putere ale Areiopagului din proximitatea Acropolei. E adevărat că, la Histria, nu știm unde se va fi aflat *agora*, dar, dacă acceptăm ipotetica ei situație în aria depresionară dintre incinta romană și platou, trebuie să constatăm că acest spațiu nu era cuprins în incinta delimitând Acropola în epoca arhaică, și devine parte integrantă a spațiului de prim rang al cetății abia odată cu construirea incintei de epocă clasică. Ar rezulta de aici că incinta clasică a fost trasată deliberat astfel încât să includă nu numai o parte

³⁸ Alexandrescu, StCl 24, 1986, p. 63–70, consideră că acest calificativ s-ar referi și la Istros, cel puțin într-o primă fază, drept care atribuie regimului democratic din sec. V un caracter moderat, ceea ce nu este afirmat – nici infirmat de altfel – nici de Aristotel, nici de vreo altă sursă literară sau epigrafică de care dispunem până în prezent. Pentru excelența constituției oligarhice de la Massalia cf. și Aristotel, *Politica*, 1321a 30 – b 21 și Strabon, 4.5 (citate și de Alexandrescu la p. 69).

³⁹ P. Lévêque, P. Vidal-Naquet, *Clisthène l'Athénien. Essai sur la représentation de l'espace et du temps dans la pensée politique grecque de la fin du VIe siècle à la mort de Platon*, Paris, 1967; M. H. Hansen, *The Athenian Ecclesia*, Copenhaga, 1983.

importantă a locuințelor celor acum emancipați de sub tutela aristocrației tradiționale, ci și, poate chiar în primul rând, pentru a include un spațiu public care era eminentamente purtător de sens pentru regimul democratic instaurat în sec. V – *agora*. Acestui spațiu politic esențial i-am putea alătura ipotetice spații ceremoniale mai vaste decât cele, puțin încăpătoare, din Zona Sacră arhaică, eventual chiar o primă amenajare a unui teatru (ulterior atestat și epigrafic, și prin resturile reutilizate în incinta romană).

În fine, dar nu în ultimul rând, întreruperea unor practici funerare ostentatorii ca acelea atestate de necropola tumulară arhaică, a ritualurilor punând în scenă, cu mari cheltuieli de capital social și simbolic, o tradiție epică supra-dimensionată, atestă în chip aproape palpabil această profundă restructurare a imaginarii sociale și politice care se traduce într-o nouă viziune a spațiului civic odată cu răsturnarea regimului oligarhic și în instituirea democrației la Istros.

Discuțiile referitoare la data acestei *katalysis* au examinat diferite momente susceptibile de a oferi un reper în timp schimbării de regim politic la Histria. Nu voi adăuga o nouă ipoteză celor deja formulate. Ceea ce mi se pare important de subliniat este însă faptul că, dacă acceptăm teza generală a acestor pagini – anume aceea că restructurarea instituțională a cetății își găsește ecouri masiv reprezentate în reorganizarea spațiului politic, inclusiv a celui funerar – devine mai greu de acceptat ideea unei democratizări oarecum instantanee și mimetice a regimului politic histrian sub imboldul unei ipotetice expansiuni a ligii ateniene în Pontul Stâng, cum propunea D.M. Pippidi⁴⁰. Se cuvine, dimpotrivă, să revenim la interpretarea acestei răsturnări de regim ca rezultată înainte de toate a unor evoluții interne, chiar dacă citim azi faptele într-o perspectivă foarte diferită de cea care pune în centrul procesului de democratizare o presupusă tranziție a cetății la faza de centru de „producție de mărfuri”⁴¹.

Nu există elemente care să dovedească peremptoriu că Istros devine în sec. V a.Chr. un actor mai activ decât fusese în secolul al VI-lea în producția artizanală și în schimburile comerciale. Faptul că acum cetatea bate monedă proprie pentru prima oară răspunde în mai mică măsură unor imperative economice limitate, și reprezintă mai cu seamă, ca pretutindeni în lumea greacă, expresia afirmării depline a identității și autonomiei politice a cetății, sugerând chiar, dacă nu o redistribuție comensurabilă a avuției, cel puțin o cuantificare a statutelor și drepturilor civice. În locul privilegiului calitativ, care desparte brutal o aristocrație ereditară și valorile sale politico-religioase de masa cetățenilor, moneda permite un alt fel de *timesis*, diferențieri cantitative și comensurabile ale drepturilor și obligațiilor cetățenești, odată cu afirmarea similitudinii calitative a întregului corp civic⁴², precum și o nouă practică în raporturile grecilor cu prinții barbari din interior, înlocuind –

⁴⁰ Pippidi, DID I, p. 180; v. și Tatiana Blavatskaia, VDI, 1949, 3, p. 37, și ead., *Zapadnopontijskie goroda v VII-I vekah do n. e.*, Moscova, 1952, p. 50; Alexandrescu, StCl 24, 1986, p. 68.

⁴¹ Condurachi, Buletinul Științific al Academiei R.P.R., Secția Istorie 1, 1949, 2, p. 124-125; idem, *Histria I*, p. 29-30.

⁴² Ed. Will, *RH*, 212, 1954, p. 209 și urm.; idem, *RN*, seria a 5-a, 17, 1955, p. 5 și urm.

treptat și niciodată complet – sistemul tradițional al darurilor reciproce, dar contra dar, cu relații mai puțin personalizate și mai lesne de cuantificat. În acest sens, și nu într-o relație simplă și univocă de natură strict economică, apariția monetației histriene poate fi pusă în legătură cu evoluția generală a mediului politic de la Istros în sec. V a.Chr., mai degrabă însă ca semn și ca parte a procesului decât ca origine și cauză finală a acestuia.

Oricum, textul abia citat din *Politica* sugerează un răstimp relativ îndelungat între răscoala anti-oligarhică și instituirea unui regim democratic la Histria: verbul folosit de Aristotel este *apeteleutesen, s-a încheiat, a sfârșit (prin instaurarea puterii demos-ului, eis demon)*, indicând un proces de durată și o distanță considerabilă între momentul inițial al acțiunii și finalul acesteia.

Când s-ar putea situa în timp punctul de pornire al revoltei? Adevărul e că Aristotel nu oferă nici o indicație cronologică, și modul în care citează în întreaga expunere evenimente databile pe considerente exterioare textului în epoci foarte diferite – tirania lui Lygdamis, contemporan cu Pisistrate, dar și lovitura de stat a *Celor Treizeci* la Atena în 404 a.Chr. sau tentativele seđiđioase de la Chalcis din 367 a.Chr.⁴³ – nu ne ajută mai deloc. Există doar, în text, o sugestie de anterioritate a evenimentelor de la Erythrai față de celelalte, și, pe de altă parte, de relativă contemporaneitate între începutul acestor răsturnări în cele trei cetăți grupate laolaltă. Așa cum abia am menționat, textul indică o prelungire a procesului de restructurare de la Histria dincolo de data la care Massalia devenea *politikotera*, probabil spre sfârșitul sec. VI și în cursul primei jumătăți a celui următor⁴⁴.

Pe de altă parte, Aristotel indică drept agenți ai schimbării pe cei avuți, *euporoi*, dar lipsiți de drepturi politice complete. Putem vorbi despre o prosperitate semnificativă a cetății și a locuitorilor săi de pe la jumătatea sec. VI a.Chr., atunci când Zona Sacră devine cu adevărat monumentală, și când o primă sistematizare a ariei de locuire de pe platoul de vest, concomitentă cu construcția zidului arhaic de incintă, relevă o organizare mai strictă a spațiului și un traseu urban coerent. Cam în același timp, ceramica fină de import devine mult mai frecventă, marele complex funerar al necropolei tumulare exhibă o opulență ostentativă, iar în proximitatea cetății crește impresionant numărul așezărilor bogate în ceramică greacă⁴⁵. Pare logic să considerăm, de aceea, anii 550 cca. drept un posibil *terminus post quem*, o dată începând de la care numărul de *euporoi* lipsiți de privilegii politice ar putea începe să crească îndeajuns pentru a deveni treptat semnificativ.

În articolul pe care l-a consacrat comentării informațiilor lui Aristotel despre constituția Histriei, Petre Alexandrescu evocă un fapt social caracteristic cu precădere lumii arhaice, acela al alianțelor dinastice între familiile nobile din

⁴³ Aristotel, *Politica*, 1305a 38–40; 1305b 26–28; 1307a 5–10.

⁴⁴ Monique Clavel-Lévêque, *Marseille grecque. La dynamique d'un impérialisme marchand*, Marsilia – Paris, 1977, p. 32–45.

⁴⁵ Condurachi, în *Histria I*; Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 120 și urm.; D. Theodorescu, *Dacia N.S.* 12, 1968, p. 280–293; idem, *RA* 1970, p. 29–39; Emilia Doruțiu, *Peuce* 2, 1971, p. 3–40; K. Zimmermann, *Xenia*, 25, p. 315–318; Alexandrescu, *op. cit.*, p. 60, numește chiar a doua jumătate a sec. VI „Histrias goldenes Zeitalter”.

cetățile Greciei metropolitane și coloniale pe de-o parte și familii princiare barbare pe de alta, drept argument pentru teza după care, în primele decenii ale sec. V a.Chr., Histria era încă dominată de aristocrația tradițională⁴⁶. Pentru Istros, o asemenea căsătorie dinastică e evocată de Herodot în povestirea despre regele scit Scyles. Amintesc, pe scurt, că părintele lui Scyles, regele Ariapeithes, avea cel puțin trei soții: o grecoaică din Istros, de la care fiul ei, Scyles, va deprinde limba și obiceiurile grecești care îl vor duce la pieire; o prințesă de neam trac, fiica regelui Teres, întemeietorul statului odryd și sora atât a urmașului acestuia Sitalkes (la care se refugiază Scyles) cât și a lui Sparadokos, prințul trac frate cu Sitalkes, refugiat el de astă dată în ținuturile scitice; în fine, ultima soție, Opoia, despre care Herodot ne spune că, după moartea lui Ariapeithes, a fost moștenită de către Scyles.

Personaj bilingv și „bi-cultural”, fiu al unui rege scit și al unei grecoace din Istros, Scyles își relevă dubla natură, scită și grecească, alternând viața primitivă în sălașurile sciților – calificate ironic de către informatorii lui Herodot drept *ethea*, *vizuine* – cu o existență luxoasă în palatele pe care și le clădise la adăpostul zidurilor Olbiei. Scyles e însă denunțat sciților atunci când participă ca bacchant în cortegiul dionysiac din cetate. El încearcă să scape fugind la *tracii de la Dunăre*, care se arată dispuși să poarte un război cu sciții pentru a-l apăra. Până la urmă însă, războiul e evitat printr-un schimb de „frați regali” – Scyles, fiul grecoacei și fratele lui Octamasades scitul, fugat în Tracia, e predat sciților în schimbul lui Sparadokos, fratele rebel al regelui odryd Sitalkes și unchiul aceluiași Octamasades, refugiat cândva din Tracia la sciți⁴⁷. Acest complicat cadril de înrudiri, echivalente și divergente, paradigmă a intricatei istorii a raporturilor dintre sciți și greci – în care tracii apar ca termen mediu și monedă de schimb matrimonial și cultural – indică oricum căsătoriile princiare mixte drept o cale regală a conexiunilor dintre cele trei mari arii culturale – scitică, tracă și greacă – care își dispută spațiul pontic.

Fără îndoială, circulația princiară a soțiilor este tipică – așa cum observa încă Santo Mazzarino în vizionarea sa carte despre epoca arhaică – pentru cultura marilor familii aristocratice, cu precădere, dar în nici un caz exclusiv a celor provenind din zonele de margine ale elenității⁴⁸. Dar data căsătoriei lui Ariapeithes nu reprezintă un *terminus post quem* în adevăratul sens al cuvântului, ci doar un indiciu cu privire la probabila dănuire a unor grupuri beneficiind de un statut social privilegiat în plin secol al V-lea, ceea ce este de altfel atestat și de alte surse, în

⁴⁶ Alexandrescu, StCl 24, 1986, p. 66–67.

⁴⁷ Herodot, 4.76–80; v. mai recent François Hartog, *Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'Autre*², Paris, 2001, p. 134–164, și Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, București, 2004, p. 111–113; D. Asheri, *Herodotus on Thracian Society and History*, în G. Nenci și O. Reverdin (eds.), *Hérodote et les peuples non-grecs*, în *Entretiens sur l'Antiquité classique* 35, *Fondation Hardt, Vandoeuvres*, 1990, p. 162 n. 43, observă că Herodot dispunea, la Atena chiar, de știri precise despre acest episod, câtă vreme regele Sitalkes era, încă din 431 a.Chr., unul dintre aliații importanți ai ateniienilor; pe de altă parte, Herodot (4. 76) subliniază că s-a informat personal despre familia regală a lui Scyles de la un nobil persan, pe nume Tymnes, care îl slujise pe Ariapeithes.

⁴⁸ S. Mazzarino, *Fra Oriente ed Occidente*, Florența, 1946. J.-P. Vernant, *Mythe et Société en Grèce ancienne*, Paris, 1974, p. 38.

primul rând de necropola tumulară a cetății, cercetată și publicată de același autor pe care abia l-am citat.

Dacă ar fi să propun, mai degrabă cu titlul de „scholarly guess”, un exercițiu de posibilă reconstituire istorică a procesului pe care atât de lapidar îl evocă Aristotel, aș situa tocmai în primele decenii ale secolului al V-lea începutul efectiv al declinului regimului nobiliar de la Histria, pe care drama distrugerii cartierului de locuire de pe platou și a incintei arhaice aferente în circumstanțele destul de neclare ale campaniei scitice a Marelui Rege l-ar fi putut precipita, fie și numai fiindcă impunea oricum o refacere masivă a spațiului civic. S-ar părea că, pe la 480 a.Chr., cetatea pontică dispunea deja și de un instrument esențial de distribuție normată și de măsurare a avuției, moneda proprie⁴⁹. Acestui considerent i-aș adăuga și un altul, mai speculativ, care ar putea decurge dintr-o mai veche ipoteză formulată de Dinu Theodorescu. Pe baza inovațiilor în arhitectura monumentală a cetății, el propunea identificarea unui posibil val de imigranți milesieni, refugiați la Istros după dezastrul din 494 a.Chr.⁵⁰ Or, un asemenea spor demografic prin imigrare ar putea reprezenta o circumstanță importantă pentru o răsturnare a regimului aristocratic tradițional, cu atât mai mult cu cât, la această dată, milesienii erau susceptibili să poarte cu ei o experiență politică mult mai avansată decât cea mai degrabă rigidă și conservatoare pe care o presupunem pentru Histria în pragul epocii clasice.

Într-adevăr, marea metropolă ioniană parcursese, în secolul al VI-lea a.Chr., asemeni altor cetăți ale Greciei metropolitane sau coloniale, un itinerar intelectual și politic remarcabil prin inovațiile pe care le propunea în raport cu viziunea tradițională asupra relației dintre universul politic și cel natural. Am încercat altădată să analizez această revoluție în gândirea politică la începuturile sale⁵¹, așa încât mă voi limita acum să amintesc punctul ei culminant, proiectul cu care Aristagoras milesianul a solidarizat cetatea în momentul în care începea marea revoltă anti-persană din primii ani ai sec. V a.Chr. Aristagoras dă semnalul revoltei ionienilor prin renunțarea la tiranie și prin instaurarea *isonomiei*, adică a participării egale a tuturor cetățenilor la exercițiul puterii – pe care, după expresia lui Herodot, Aristagoras o depunea *en meson, la mijloc*⁵², în spațiul politic comun, la egală distanță în raport cu fiecare dintre cetățenii care își dobândeau astfel egalitatea politică.

La fel încercase să procedeze, doar cu câțiva ani înainte, Maiandrios din Samos: desemnat de perși ca tiran în locul lui Policrate, executat la Susa, Maiandrios își adună concetățenii și declară că nu dorește tirania, ci *pune puterea la mijloc, en meson* – adică o dă corpului civic în integralitatea lui – și instaurează *isonomia*⁵³.

⁴⁹ O. Iliescu, *Viața Economică*, 5, 1967, 4, p. 11 și urm.; Pippidi, *ISM I*, p. 25.

⁵⁰ D. Theodorescu, *Remarques sur l'architecture monumentale de l'époque archaïque à Histria*, RA 1971, p. 188–191.

⁵¹ Zoe Petre, *AUB–Ist. 27*, 1978, p. 3–18; eadem, *RRH 18*, 1979, 2, p. 245–257; eadem, *Civilizația greacă și originile democrației*, București, 1993, p. 121–148.

⁵² Herodot, 5.78.

⁵³ Herodot, 3.142.

Presiunile pentru inovarea structurilor cetății capătă în întreaga lume greacă, la hotarul dintre veacurile VI și V a.Chr., înfățișarea unor proiecte de ansamblu care propun soluții intelectuale complexe pentru problema esențială a politicului – distribuția puterii – și o nouă legitimare a autorității în *polis*. Exigența comună a acestor proiecte, mai ales în urma experiențelor tiranice, pe cale să sfârșească dramatic mai pretutindeni, este *isonomia*, adică împărțirea egală a puterii între toți cei care au dreptul să o exercite. În punctul de convergență între experiența politicului și reflecția intelectuală asupra unui univers cognoscibil, guvernat de legi obiective și irevocabile, *isonomia* are drept condiție necesară definirea clară a calității de cetățean pe baza unor criterii univoce și egal aplicate tuturor, o delimitare explicită a corpului civic în raport cu restul locuitorilor aceluiași spațiu, și includerea tuturor celor care au drepturi politice, cu titlu egal, într-o categorie unică, în aceeași măsură îndreptățită să participe la exercițiul puterii. Se construia astfel, în pragul veacului al V-lea, în realitate sau măcar în proiect, un sistem instituțional complex și coerent, care conferă cetății forma structurată a unui *cosmos* circular, având în centrul său această abstracție atât de vie a cetății isonomice, în care cetățenii, egali unul cu celălalt, parcurg – ca aștrii lui Anaxagoras – o cale guvernată de justiție, dobândind și cedând, în ordinea uniformă a timpului politic, fiecare din pozițiile simetrice care compun spațiul ideal al cetății⁵⁴.

Tot Herodot, acest memorator atât de fidel și de nuanțat al experiențelor lumii grecești în pragul epocii clasice, utilizează pentru a defini acțiunea politică a lui Clistene – cea mai completă și mai precis articulată reformă isonomică a acestui sfârșit de veac arhaic – o altă sintagmă revelatoare, scriind că Alcmeonidul *ton demon prosetairizetai, a inclus în propria hetairie poporul de rând*⁵⁵. Fără îndoială, expresia trădează ceva încă viu din practicile nobiliare ale clientelei politice, ca și faptul că experiența tiranilor, care au învins de cele mai multe ori aruncând în balanța luptelor politice ponderea *demos*-ului, continuă și după prăbușirea tiraniei. Dar, așa cum corpul civic atenian este absorbit în grupul prin excelență aristocratic de *hetairoi* ai Alcmeonidului, și locuitorii cartierului de vest al Histriei arhaice sunt incluși, fizic și material, într-un spațiu politic pentru prima dată unificat odată cu construirea incintei din sec. V.

Istros poate fi considerată parte integrantă a acestui proces. Unificarea spațiului politic al cetății va fi întregită, cândva, în aceeași vreme, prin crearea instituției acelor *epimeneuontes* care atestă, asemeni calendarului pritanilor de la Atena⁵⁶, dublarea timpului sacru aflat sub oblăduirea Zeului Tămăduitor cu un timp autonom al politicului și al cetății isonome. Putem presupune că privilegiul preoției lui Apollo *Ietros*, împreună cu eponimia anuală pe care o conferea acest venerabil sacerdoțiu, rămân rezervate vechilor *gene* sacerdotale și după revoluția democratică,

⁵⁴ J.-P. Vernant, *Originile gândirii grecești*, București, 1992.

⁵⁵ Herodot, 5. 66.

⁵⁶ Lévêque, Vidal-Naquet, *op. cit.*; J.-P. Vernant, *Spațiu și organizare politică în Grecia antică. Mit și gândire în Grecia antică*, București, 1995, p. 287–302.

dar că eponimilor tradiționali li se va fi adăugat, în conformitate cu un calendar politic distinct al cetății, și eponimia exercitată acum lunar probabil de un *epimeneuon tes ekklesias*⁵⁷, membru al colegiului de *epimeneuontes* care funcționează cam în felul pritanilor atenieni, fiind, după toate probabilitățile, aleși dintre toți cetățenii⁵⁸. Redefinită în spațiu, redefinită în timp, cetatea afirmă autonomia politicului ca sferă aparte de acțiune umană, îngrădind prin chiar această afirmare autoritatea și puterea aristocrației restrânse care o dominase până atunci.

Cel puțin la Atena, unde reforma isonomică a instituțiilor este mai completă și mai durabilă ca oriunde, *isonomia* deschide calea către un regim democratic, fără însă a se identifica integral cu acesta. Aici putem vorbi îndreptățit de o democrație în sensul deplin al cuvântului abia odată cu reformele lui Efialte din anii 464-460 a.Chr. Atunci este atestat pentru prima oară de altfel chiar termenul de *demokratia*, perifrastic exprimat de Eschil în drama *Rugătoarele*, pusă în scenă cel mai probabil în 464 a.Chr., și tot atunci componentele constitutive ale unei guvernări suverane a demos-ului – *isonomia*, adică participarea egală la decizie, *isegoria*, adică dreptul egal la cuvânt în agora, *euthunia*, adică responsabilitatea înalților funcționari publici pentru gestionarea banului public – se articulează într-un sistem coerent care dă substanță supremației corpului civic în raport cu oricare dintre segmentele sociale care îl compun. Nu văd de ce la Histria – unde, oricum, Aristotel atestă o durată relativ îndelungată a procesului care se încheie cu dobândirea puterii de către *demos* – nu am putea presupune că, început în primele decenii, poate, ale sec. V a.Chr., procesul de democratizare a instituțiilor histriene se va fi încheiat odată cu construcția incintei din sec. V-IV a.Chr. și cu anii 425 cca, în care prima necropolă tumulară încetează să mai fie utilizată, sugerând că instituirea controlului public asupra luxului funerar ostentativ, atât de tipică pentru trecerea de la un regim aristocratic la democrație, avusese loc și la Istros.

Chiar dacă primele atestări epigrafice ale instituțiilor histriene datează abia din sec. III a.Chr., putem presupune că aceste instituții fuseseră reformate radical în cursul sec. V a.Chr. În această reformă, putem identifica unele elemente care trimit la o posibilă influență ateniană, sau, mai precis, „clisteniană” – faptul, de pildă, că măcar câteva dintre colegiile de magistrați au la bază un sistem zecimal, numărând

⁵⁷ Syll³, 78, r. 2.

⁵⁸ Urmând o ipoteză a Tatiane Blavatskaia, *op. cit.*, v. supra, n. 38, Condurachi, *op. cit.* (v. nota 41), p. 117–125 și *Histria I*, p. 33, presupunea chiar înlocuirea eponimiei lui Apollon Ietros cu cea a magistratului care datează decretul în calitate de președinte al adunării, *epimeneuon*. D.M. Pippidi a dovedit însă că eponimia preotului lui Apollon Ietros rămâne în mod constant singura eponimie anuală la Histria de-a lungul întregii istorii a cetății, apropiind funcția de *epimeneuon* de cea a epistatului pritanilor la Atena (Pippidi, *Contribuții*, v. supra, n. 45, p. 80-85; idem, DID I, p. 201 și urm.; idem, ISM I, p. 58). E interesant de observat că, așa cum se întâmplă și în privința altor ipoteze referitoare la istoria Histriei, D.M. Pippidi are fără nici o discuție dreptate în demonstrația sa factuală referitoare la eponimie, dar nu vede semnificația mai generală a dublei datări a decretelor histriene, scriind că „menționarea în decrete a *epimenilor* (nu e) decât mijlocul de a obține mai multă precizie în încadrarea cronologică a unor documente al căror cuprins impunea această precauție” (DID p. 202), în vreme ce Em. Condurachi se aventurează dincolo de atestările documentare, dar intuiește mult mai exact sensul istoric general al fenomenului.

fie 10, fie 5 membri⁵⁹, ceea ce este în genere caracteristic cetăților care se inspiră de la modelul atenian instituit de Clistene⁶⁰. Pe de altă parte însă, există și inovații care își au originea, după toate probabilitățile, la Milet și în aria de influență a mării metropole ioniene, ca, de pildă, instituția acelor *epimienioi* sau *epimenieuontes*, prezentă și la Milet (unde dispare însă pe la jumătatea sec. V a.Chr.) dar și la Kios și Odessos, unde, ca la Histria, dăinuie până târziu cu aceeași funcție⁶¹.

Pornind de la aceste date, cred că putem reexamina într-o altă cheie și ipoteza inițial enunțată de Tatiana Blavatskaia, reluată și dezvoltată apoi pentru Histria de D.M. Pippidi, asupra rolului pe care îl joacă prezența ateniană în Marea Neagră în democratizarea instituțională a cetății, și anume într-un înțeles mai general și mai puțin dependent de apartenența efectivă a cetăților vest-pontice – destul de argumentat contestată de altfel de mulți cercetători⁶² – la Liga maritimă. E foarte probabil că, pe parcursul sec. V a.Chr., cetatea dezvoltă un sistem propriu de instituții și comportamente democratice⁶³, care se inspiră în parte și din reformele cu aceeași tendință de la Milet, dar absoarbe, direct sau mediat, influențe din direcția Atenei, ale cărei experiențe nu aveau cum fi ignorate de cetățenii din Istros.

Chiar dacă, într-adevăr, în sec. VI a.Chr., prezența destul de importantă a ceramicii atice nu dovedește automat relații comerciale directe ale Atenei cu Istros⁶⁴, acestea nu pot fi nici cu totul excluse, mai ales pentru epoca Pisistratizilor. E oricum posibil ca atare relații să se fi dezvoltat în anii de după încheierea celui de-al doilea război medic, atunci când politica lui Cimon se orientează energetic către aria tracică. Către 468 a.Chr., atenianul Sofocle cunoaște deja existența geților și numele, după toate probabilitățile autentice, al unui dinast al acestora, Charnabon⁶⁵, ceea ce ne îndeamnă să presupunem o oarecare familiaritate și cu grecii din Pontul Stâng, dacă nu cumva chiar legături destul de consistente pentru a da seamă de informația care stă la originea imaginării „ciocniri a civilizațiilor” pusă în scenă de drama *Triptolemos* din care provine citatul referitor la geții lui Charnabon.

Și, fiindcă e vorba de teatru, acest produs prin excelență atenian al sec.V a.Chr., nu pot să nu amintesc de versurile în metru tragic pe care un anonim histrian le

⁵⁹ Pippidi, SCIV 6, 1955, p. 889-895; idem, *Contribuții*², p. 160–191; SCIV 26, 1975, p. 181–187; idem, ISM I, p. 119.

⁶⁰ Lévêque, Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 109–122.

⁶¹ M. Piérart, *Actes du VIIe Congrès...*, (supra, n 5), presupune că, deși magistratura nu era ca atare oligarhică, este reformată în jurul acestei date, la care Miletul adoptă instituții mai radicale democratice; v. și id., AC 38, 1969, p. 365-388; idem, ZPE 15, 1974, p. 163-167.

⁶² M.N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, I, Oxford 1946, nr. 66, p. 157; Jeanne și L. Robert, *Bulletin épigraphique*, REG 71, 1958, p. 226-227; Alexandrescu, StCl 24, 1986, p. 68.

⁶³ Piérart, *Actes du VIIe Congrès...*, p. 440, scrie pe bună dreptate, «La permanence des *epimènioi* à Kios, Istros et Odessos semble indiquer que ces cités ont développé séparément des systèmes démocratiques plus ou moins calqués sur le modèle athénien, à partir d'institutions d'origine milésienne...». v. și N. Robertson, Phoenix 41, 1987, p. 356–398.

⁶⁴ Alexandrescu, *L'Aigle et le Dauphin*, p. 25–33.

⁶⁵ Sofocle, fragm. 704, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, ed. S. Radt; v. Zoe Petre, *Practica nemuririi*, v. supra, n. 27.

zgâria pe un ciob atic la sfârșitul sec.V sau începutul sec. IV a.Chr.⁶⁶, dovedind o familiaritate cu cultura ateniană contemporană încă surprinzătoare pentru cercetarea modernă, în ciuda dovezilor tot mai numeroase sugerând că nu avem a presupune automat mari decalaje și o calitate inevitabil periferică a mediului cultural în cetățile situate, ca Histria, la marginea ariei de expansiune a elenității din punct de vedere geografic. Că la Histria există, cel mai târziu în sec. III a.Chr., festivaluri periodice de teatru, ne-o dovedește cu prisosință decretul onorific în cinstea ambasadurilor trimiși să negocieze cu regele get Zalmodegikos⁶⁷, dar faptul că tot aici identificăm, cu mai bine de un secol mai devreme, prezența unui personaj într-atât de cunoscut al poeziei tragice și al convențiilor acesteia încât să compună spontan un inedit trimetru tragic cu cenzură penthemimeră mi se pare cum nu se poate mai sugestiv. Tot astfel, cele câteva epigrame funerare⁶⁸, ori ceea ce se mai poate întregi – sau măcar imagina – din pierduta monumentalitate a sanctualelor histriene, relevă, cel puțin pentru sec. VI-IV a.Chr., o integrare mai rapidă decât ne-am aștepta a inovației culturale proprii ariei centrale de civilizație greacă în mediul vest-pontic.

Fără a insista, așadar, asupra unei prezențe militare și politice atenieniene care să reprezinte condiția suficientă a schimbării de regim la Istros, putem presupune că parcursul la capătul căruia regimul politic histrian va fi devenit ceea ce Aristotel numește lapidar *demos* a asimilat și experiențe ale lumii metropolitane, inclusiv influențe ateniene, care depășesc însă cu mult limitele unui simplu transfer de instituții și practici politice. Oricât de îndepărtată ar fi fost ea în spațiu față de Ionia, de Atica – sau, de ce nu, de Massalia – cetatea Istros rămâne parte integrantă a lumii grecești în sensul cel mai larg al cuvântului. Ca orice *polis*, Histria este o comunitate politică, religioasă și culturală autonomă încă din momentul întemeierii ei în sec. VII a.Chr., și evoluează ca atare, dar evenimentele care îi singularizează istoria se organizează în funcție de o sintaxă generală, definitorie pentru limitele, direcțiile și stilul în care putem reconstitui experiența istorică a elenității vest-pontice.

HISTRIA. CIVIL AREA AND POLITICAL ORGANISATION IN THE VII-Vth C. BCE

ABSTRACT

The paper proposes to read the archeological evidence from Histria in the VI-V C. BCE in relation with the anti-oligarchic revolution mentioned by Aristotle, *Pol.* 1305b 1–13. In the VIth century, the city has a double defensive system, one

⁶⁶ Alexandra Ștefan, *Ostrakon découvert à Histria* (rezumat), în Pippidi (ed.), *Actes du VIIe Congrès... International d'Épigraphie Greque et Latine, Constantia, 9–15 septembre 1977*, București-Paris, 1979, p. 474; textul integral al comunicării nu pare să fi fost publicat.

⁶⁷ ISM I, nr. 8, r. 30; v. și nr. 25, 65, eventual și 12; Pippidi, *StCl* 8 1966, p. 231–232.

⁶⁸ ISM I, nr. 231, 234, 261; W. Peek, *Drei griechische Epigramme von den Westküste des Pontus Euxinos*, în *Hommage à Claire Préaux*, Bruxelles, 1975, p. 458–460; Pippidi, în *Epigraphica*, cf. supra, n. 18, p. 21–22.

protecting the Acropolis, and the second one a larger area, mostly of modest civil houses, while in the next century a larger wall includes both areas. At the same time, the archaic tumular necropolis shows a huge display of effort and richness, which suggests that this funeral area was reserved to a few powerful *gene*, and presumes the existence of at least a second necropolis for ordinary people. These facts are interpreted as materializations of strong social divisions, attested by Aristotle for the city of Istros before the democratic revolution – initiated, in his words, by the *euporoi* who did not have access to *timai*. The main thesis of the study is that the establishment of a democratic regime in Istros becomes manifest by the new wall, which materializes the enlargement of the citizen body, as well as by the end of the first period of the tumular necropolis, somewhere around 425 BCE, due to probable sumptuary laws.